ZAMONAVIY O‘ZBEK ROMANCHILIGIDA TARIXIY SHAXS TALQINI
(Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romani asosida)

Abdullayeva Maftuna Kamoladdin qizi
Osiyo xalqaro universiteti, O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi, 1-kurs talabasi
maftunabdullayeva7282@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21388193

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek nasrida tarixiy shaxsni badiiy talqin etish masalasi Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romani doirasida tadqiq qilinadi. Ishda tarixiy shaxs bilan badiiy obraz o‘rtasidagi bog‘liqlik, muallifning hujjatli haqiqat va ijodiy tasavvur o‘rtasida qanday muvozanatga erishgani, shuningdek Navoiy siymosining ruhiy olami, ijodiy kechinmalari hamda davr voqeligi bilan aloqasi ochib beriladi. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik va struktur-semantik tahlil usullaridan foydalanilgan bo‘lib, asar qisman Oybekning “Navoiy” romani bilan solishtiriladi. Olingan xulosalarga ko‘ra, Isajon Sulton tarixiy shaxsga psixologik teranlik va falsafiy tafakkur nuqtayi nazaridan yondashib, uni o‘z davrining ma’naviy tanazzuliga qarshi turuvchi ruhiy timsolga aylantiradi.

Kalit so‘zlar

tarixiy shaxs obrazi, badiiy talqin, tarixiy roman janri, Alisher Navoiy siymosi, Isajon Sulton ijodi, o‘zbek nasri, badiiy tasavvur, psixologik tahlil usuli.

Abstract

This paper explores how contemporary Uzbek prose reworks a historical figure into a literary character, taking Isajon Sulton’s novel “Alisher Navoiy” as its case study. It traces the relationship between the documented person and the fictional image, the equilibrium the writer establishes between recorded fact and imaginative invention, and the way Navoiy’s inner life, creative torment, and engagement with his age are rendered. Employing comparative-typological and structural-semantic analysis, the study draws a partial parallel with Oybek’s “Navoiy.” The findings indicate that Isajon Sulton renders the historical figure with psychological depth and philosophical reflection, raising him to a spiritual emblem set against the moral erosion of his time.

Key words

historical personage, literary reinterpretation, historical fiction, the image of Alisher Navoiy, Isajon Sulton, Uzbek prose writing, artistic invention, psychological analysis.

Аннотация

Настоящая статья посвящена художественной интерпретации исторической личности в современной узбекской прозе на материале романа Исажона Султона «Алишер Навои». Рассматриваются соотношение между реальным лицом и художественным образом, баланс, которого автор достигает между документальной правдой и художественным вымыслом, а также внутренний мир образа Алишера Навои, его творческие переживания и связь с реалиями эпохи. Исследование опирается на сравнительно-типологический и структурно-семантический методы анализа; роман частично сопоставляется с романом Ойбека «Навои». Результаты показывают, что Исажон Султон раскрывает историческую личность через психологическую глубину и философское размышление, возвышая его до духовного символа, противостоящего духовной эрозии эпохи.

Ключевые слова
историческая личность, художественная интерпретация, исторический роман, образ Алишера Навои, Исажон Султон, узбекская проза, художественный вымысел, психологический анализ.

KIRISH

O‘zbek adabiyotida tarixiy taqdirlarni badiiy asosda qayta jonlantirish ancha qadimdan davom etib kelayotgan an’ana bo‘lib, mustaqillikka erishilgandan keyin bu jarayon o‘zgacha mazmun kasb etdi. Bugungi ijodkor tarixiy faktni aynan takrorlash bilan cheklanmaydi, balki uni zamon talabi, badiiy fikrlash taraqqiyoti va milliy qadriyatlarga bo‘lgan ehtiyoj asosida yangicha idrok etadi. Nazariyotchilar ta’kidlaganidek, badiiy obraz tarixiy shaxsning oddiy ko‘chirmasi bo‘lmay, muallif tasavvuri orqali qaytadan shakllangan estetik voqelikdir.[1]

Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romani (Toshkent: “Adabiyot” nashriyoti, 2021 yil) mana shu jihatdan alohida e’tiborga loyiq. Bu asar o‘zbek nasrida yangi hodisa sifatida baholanib, unda buyuk allomaning shaxsiyati, ijodkorlik jarayonidagi iztiroblari va o‘z davri bilan murakkab munosabatlari yoritiladi.[2]

Mavzuning dolzarbligi shunda ko‘rinadiki, Navoiy siymosi o‘zbek adabiyotida bir necha marta qalamga olingan (masalan, Oybekning “Navoiy” romanida), ammo har bir davr adibi bu obrazga o‘ziga xos qarash va tafakkur asosida murojaat qiladi. Shu sababli Isajon Sulton talqinini Oybek talqinidan farqlovchi jihatlarni aniqlash, shuningdek zamonaviy romanchilikda tarixiy shaxsni badiiy talqin qilish tamoyillarini tizimga solish tadqiqotning ilmiy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi — Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romani asosida zamonaviy o‘zbek nasrida tarixiy shaxsni badiiy aks ettirish tamoyillarini va muallif mahoratining o‘ziga xosligini ochib berishdan iborat. Shu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo‘yildi: tarixiy shaxs bilan badiiy obraz nisbati nazariyasini aniqlashtirish; romandagi Navoiy siymosining shakllanish bosqichlarini tahlil qilish; ikkinchi darajali obrazlar (jumladan, Gavharshodbegim)ning talqinini yoritish; Oybek va Isajon Sulton asarlarini qiyosiy tahlil qilish.

Masalaning ilmiy o‘rganilish darajasi haqida gapirganda, so‘nggi davrda Isajon Sultonning ushbu romani yuzasidan turli maqolalar va konferensiya tezislari chop etilganini qayd etish lozim. Biroq bu ishlarning ko‘pchiligi romandagi ayrim badiiy unsurlarga, xususan tabiat tasviri, ayollar siymosi yoki ikkinchi darajali qahramonlarga qaratilgan bo‘lib, tarixiy shaxs talqini masalasini yaxlit holda tadqiq etmagan. Aynan shu bo‘shliqni to‘ldirish, ya’ni tarixiy shaxsni badiiy talqin qilish tamoyillarini tizimli tarzda ochib berish — ushbu ishning ilmiy yangiligini tashkil etadi.

Tadqiqot predmetini Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romanidagi tarixiy shaxsni badiiy talqin etish tamoyillari, uslubiy usullari hamda ularning zamonaviy romanchilik taraqqiyotidagi o‘rni tashkil etadi. Tadqiqot ob’ekti sifatida mazkur roman matni va unga bag‘ishlangan ilmiy-tanqidiy manbalar tanlab olindi.

Maqola quyidagi tartibda qurilgan: kirishdan so‘ng tadqiqot metodologiyasi bayon qilinadi; natijalar va tahlil qismida esa besh yo‘nalish — tarixiy shaxs va badiiy obraz nisbati, Navoiy siymosining shakllanishi, ikkinchi darajali obrazlar talqini, Oybek romani bilan qiyoslash hamda syujet-kompozitsion qurilish va badiiy timsollar tizimi — izchil tarzda yoritiladi. Muhokama bo‘limida olingan xulosalar umumlashtirilib, ularning nazariy va amaliy ahamiyati izohlanadi, xulosa qismida esa asosiy ilmiy natijalar jamlab beriladi.

---

[1]Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2002.

[2]Isajon Sulton. Alisher Navoiy. Roman. – Toshkent: Adabiyot, 2021. – B. 4.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ishda Isajon Sulton va Oybek romanlaridagi Navoiy obrazini qiyoslash maqsadida qiyosiy-tipologik metoddan, obrazning badiiy qurilishini o‘rganish uchun struktur-semantik tahlildan, tarixiy shaxs bilan badiiy to‘qima nisbatini belgilash uchun esa tarixiy-madaniy yondashuvdan foydalanildi. Tahlil uchun asosiy manba sifatida Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romani, shuningdek shu mavzudagi ilmiy maqolalar (Umaraliyeva, 2024; Shomurotova, 2024) va adabiyot nazariyasiga oid asarlar (Quronov, 2018; Umurov, 2002) olindi.

Metodologik nuqtayi nazardan tadqiqot D. Quronovning fikriga tayanadi: badiiy asardagi obraz voqelikning to‘g‘ridan-to‘g‘ri aksi emas, balki muallif tafakkuri orqali estetik jihatdan qayta yaratilgan hodisadir.[3]

NATIJALAR VA TAHLIL

1. Tarixiy shaxs va badiiy obraz nisbati muammosi

Adabiyotshunoslikda obrazlar odatda ikki toifaga ajratiladi: tarixiy obrazlar va sof badiiy tasavvur mahsuli bo‘lgan obrazlar. Tarixiy obraz — voqelikda yashab o‘tgan haqiqiy shaxsning asardagi aksi bo‘lib, muallif uni yaratishda tarixiy manbalarga suyanadi, ammo shu bilan birga o‘z badiiy niyatiga ko‘ra unga qo‘shimcha ruhiy va falsafiy ma’no qatlamlarini yuklaydi. Har qanday ijodkor tarixiy mavzuga murojaat qilar ekan, avvalo o‘sha davrda yashagan shaxs hayotini chuqur o‘rganadi, so‘ng shu bilim asosida qahramonni o‘z tasavvurida qaytadan yaratadi.

Isajon Sulton ham xuddi shu yo‘ldan boradi: u Navoiy hayotidagi tarixan tasdiqlangan voqealarni — Hirotdagi muhit, Husayn Boyqaro bilan aloqalar, ijodiy faoliyat kabilarni — asos qilib olib, ularni qahramonning ichki his-tuyg‘ulari va ma’naviy izlanishlari orqali qaytadan jonlantiradi. Bu holat tarixiy romanchilikning umumiy qonuniyati bo‘lib, unda hujjatli haqiqat bilan badiiy reallik bir-biriga uyg‘unlashib ketadi.

Tarixiy roman yozuvchisi odatda ikkita xavf bilan yuzma-yuz keladi: biri — faktga haddan ziyod bog‘lanib qolib, asarni quruq bayonnomaga aylantirib qo‘yish; ikkinchisi — badiiy to‘qimani me’yoridan oshirib yuborib, tarixiy shaxsning haqiqiy qiyofasini buzib talqin etish. Isajon Sulton ana shu ikki xavf o‘rtasida muvozanat topishga harakat qiladi: u Navoiy hayotining tarixan isbotlangan asosiy voqealarini o‘zgartirmagan holda, o‘quvchiga noma’lum, ammo mantiqan bo‘lishi mumkin bo‘lgan ichki kechinmalar, suhbatlar va mulohazalar bilan obrazni boyitadi.

Bunday yondashuvning yana bir muhim tomoni — muallifning bugungi o‘quvchi bilan tirik muloqot o‘rnatishga intilishidir. Tarixiy shaxsni faqat o‘tmish yodgorligi sifatida emas, balki hozirgi kunga ham daxldor ma’naviy timsol tarzida gavdalantirish orqali yozuvchi tarixiy romanga yangicha vazifa — davrlar orasidagi ma’naviy ko‘prik bo‘lish vazifasini yuklaydi. Natijada tarixiy roman nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo‘lib boradi.

2. Alisher Navoiy obrazining badiiy shakllantirilishi

Romanda Navoiy murakkab va ziddiyatli tabiatga ega shaxs sifatida namoyon bo‘ladi: bir tomondan u davlat arbobi hamda vazir, ikkinchi tomondan — yakka o‘zi qolgan ijodkor va mutafakkir. Muallif qahramonning tashqi faoliyatidan ko‘ra ko‘proq uning botiniy dunyosiga, ijodiy azoblariga va insoniy zaifliklariga urg‘u beradi. Aynan shu xususiyat romanni oddiy tarixiy-biografik asardan ajratib, uni psixologik-falsafiy asar darajasiga olib chiqadi.

Tanqidchilar ta’kidlashicha, romandagi tabiat manzaralaridan mahorat bilan foydalanish yozuvchi salohiyatining yorqin ko‘rsatkichlaridan hisoblanadi — bunday tasvirlar tashqi muhitni qahramon ruhiy holati bilan uyg‘un tarzda yetkazishga xizmat qiladi. Shuningdek,

[3]Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.

asardagi ayollar olamining tasviri ham nafis uslubda ishlangan bo‘lib, bu davr ijtimoiy-axloqiy muhitini hamda bosh qahramonning insoniy fazilatlarini yanada yorqinroq ochib berishga yordam beradi.[4]

Navoiy obrazining muhim bir qirrasi — uning ijodkor sifatida boshdan kechirgan yolg‘izligi va bu holatni ma’naviy yuksalish manbaiga aylantira olishidir. Roman davomida qahramon davlat ishidagi burch bilan ijodiy ilhom o‘rtasida doimiy kurash kechiradi; muallif aynan shu ziddiyat orqali buyuk insonning oddiy tomonlarini — shubha, charchoq, ba’zan ojizlikni ham — yashirmasdan ko‘rsatadi. Bu esa obrazni sun’iy ulug‘vorlikdan xoli, hayotiy va ishonarli qilib gavdalantiradi.

Bundan tashqari, muallif Navoiyning ijod jarayonini — she’r bitish onlari, badiiy izlanish lahzalarini — tasvirlashda ham o‘ziga xos yo‘l tutadi: qahramonning ichki monologi va mulohazalari orqali o‘quvchida mumtoz shoirning fikrlash tarzi bilan bevosita tanishgandek taassurot uyg‘onadi. Bunday badiiy yechim bir tomondan tarixiy shaxsni o‘quvchiga yaqinlashtirsa, ikkinchi tomondan uning buyukligini yanada ishonarli tasvirlaydi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, romanda Navoiy shaxsi ijtimoiy va shaxsiy jihatlarning tutashgan nuqtasida tasvirlanadi: u bir tomondan davlat va xalq manfaatini o‘ylaydigan arbob, ikkinchi tomondan — do‘stlik, sadoqat, vafo kabi insoniy tuyg‘ularni chuqur his qiladigan shaxs sifatida gavdalanadi. Muallif ana shu ikki qirrani birlashtirish orqali tarixiy shaxsni yaxlit va ko‘p qirrali inson sifatida gavdalantirishga muvaffaq bo‘ladi.

3. Ikkinchi darajali tarixiy obrazlar talqini: Gavharshodbegim misolida

Roman faqat bosh qahramon bilan chegaralanmay, uning atrofidagi shaxslarni ham badiiy jihatdan puxta ishlaydi. Ular orasida Gavharshodbegim obrazi alohida ajralib turadi — bu temuriylar sulolasidan bo‘lgan, tarixda haqiqatan yashagan ayol bo‘lib, muallif uni davr siyosati bilan oilaviy munosabatlar kesishgan nuqtada gavdalantiradi.[5]

Bu obrazni yaratish yozuvchi oldiga ikkita murakkab vazifa qo‘yadi. Birinchidan, Gavharshodbegim haqida boshqa adiblar ham yozgan, shu sababli Isajon Sulton takrorga yo‘l qo‘ymay, faqat o‘z asariga xos, ayni paytda tarixiy manbalarga zid bo‘lmagan qiyofa topishi kerak edi. Ikkinchidan, bu ayol-hukmdorning tarixiy shaxsiyati juda ziddiyatli baholanadi: uning saroydagi tutgan o‘rni va farzandlariga munosabati haqida turlicha fikrlar mavjud. Shu bois muallif tayyor xulosa chiqarishdan saqlanib, iloji boricha xolis pozitsiyada turishga harakat qiladi.[6]

Bunday ehtiyotkorlik romanda o‘ziga xos badiiy usul orqali amalga oshadi: muallif xarakterga izoh berib o‘tirmay, uni voqealar oqimiga qo‘yib, xulosa chiqarishni o‘quvchi ixtiyoriga topshiradi. Masalan, Shohruh Mirzo vafotidan keyingi taxt talashuvida Gavharshodbegimning nabirasi Abdullatif Mirzo tomonidan hibsga olinib, Amudaryo sari jo‘natilishi tasvirlangan lavhada muallif hech qanday baho bermaydi — faqat qahramonning o‘sha paytda harbiy yurishda, qo‘shin safida bo‘lganini qayd etib o‘tadi, xolos. Ammo shu qisqagina jumla ortida katta ma’no yashiringan: o‘rta asr Sharq saroy odatlarida hukmdor rafiqasi har doim qo‘shin bilan birga yurmagan, bunga faqat yuksak martabali ayollargina haqli bo‘lgan.

Demak, Gavharshodbegimning davlat ishlaridagi vazni so‘z bilan izohlanmaydi, balki detal orqali his qildiriladi. Xuddi shunday, qo‘shinni boshqa shaxsga topshirish holati tilga olinganda ham muallif izoh bermaydi — biroq aynan shu iboradan o‘quvchi qahramonning harbiy-siyosiy jarayonlarga qanchalik aralashganini o‘zi anglab oladi. Bu — voqelikni

[4]Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romanida peyzaj – romantik tafakkur asosi // ResearchGate, 2024.

[5]Shomurotova Ch.R. Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romanida Gavharshodbegim obrazi // “Izlanish samaralari”: №9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani materiallari. – 233–237-betlar.

[6]Shomurotova Ch.R. Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romanida Gavharshodbegim obrazi // “Izlanish samaralari”: №9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani materiallari. – 233–237-betlar.

bevosita bayon qilish o‘rniga ishora va kontekst vositasida yetkazish, ya’ni “ko‘rsat, aytib berma” tamoyilining yaqqol namunasidir.

Qahramonning ziddiyatli tabiati romanda ikki personaj o‘rtasidagi munozarada yanada yorqinroq ochiladi. Ulardan biri Gavharshodbegimni fitnakor va tinchlik buzuvchi sifatida ta’riflasa, ikkinchisi — bir kosib — bunga qarshi chiqib, uning barcha harakati faqat bitta niyatga, ya’ni nabirasini taxtga o‘tqazishga qaratilganini ta’kidlaydi. Ushbu bahs yakunida qahramon tabiati qisqagina bir jumlada mujassamlashadi: “Ona avzoyi har doim shudir”.[7]

Ushbu qisqa jumla orqali muallif ayol-hukmdor obrazining ichki ziddiyatini ifodalaydi: ona mehri bir insonni ham mustahkam iroda egasiga, ham har qanday xavf oldida ojiz mavjudotga aylantirishi mumkin ekan. Gavharshodbegimning siyosiy kuchi aynan shu tuyg‘udan kelib chiqadi — shu bois muallif uni na sof fitnachi, na ideallashtirilgan qahramon sifatida emas, balki ikki qarama-qarshi xususiyatni o‘zida mujassam etgan haqiqiy inson sifatida tasvirlaydi.

Umuman olganda, romanda ayol qahramonlar ko‘p emas va ular voqealar markazida turmaydi. Biroq yozuvchi mahoratining o‘ziga xosligi shundaki, mavjud bir necha obraz — soni kam bo‘lsa-da — o‘quvchi ongida chuqur iz qoldiradi, chunki har biriga aniq badiiy vazifa yuklangan: ular voqealar tugunini yechishda yoki qahramon taqdirini burishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bu — kamchilik emas, balki tejamkor va maqsadga muvofiq badiiy tanlovdir.

Ikkinchi darajali tarixiy obrazning bunchalik puxta ishlanishi romanning tarixiy-badiiy ko‘lamini kengaytirib, asarga ko‘p ovozlilik (polifoniya) xususiyatini baxsh etadi: voqelik faqat bosh qahramon nigohi orqali emas, balki davr turli vakillari nuqtayi nazaridan ham ko‘rsatiladi. Yozuvchi bunday ikkinchi darajali shaxslarni yaratishda ham xuddi bosh qahramonda bo‘lgani kabi tarixiy haqiqatga hurmat va badiiy erkinlik o‘rtasidagi muvozanatga rioya qiladi.

Alohida ta’kidlash lozimki, ikkinchi darajali tarixiy obrazlarni chuqur ishlash zamonaviy o‘zbek tarixiy romanchiligining umumiy xususiyatiga aylanib bormoqda: bugungi yozuvchilar faqat bosh qahramon bilan cheklanmay, uni o‘rab turgan barcha tarixiy ishtirokchilarga ham badiiy e’tibor qaratmoqda. Bu esa tarixiy romanning janr sifatida yanada boyib borayotganidan dalolat beradi.

4. Oybek va Isajon Sulton romanlarining qiyosiy jihatlari

Navoiy siymosi o‘zbek adabiyotida birinchi marta Oybekning taniqli “Navoiy” romanida keng va mukammal tasvirlangan edi. Tadqiqotchilar ikki asarni qiyoslar ekan, ikkalasida ham Navoiyning yoshlik yillari voqealari aks etganini, biroq badiiy talqin uslubi, davr ruhini yetkazish tamoyillari va qahramon psixologiyasiga yondashuvda farqlar mavjudligini ta’kidlaydilar.[8]

Oybek o‘z zamonasi (sho‘ro davri) mafkurasiga mos ravishda Navoiyni ko‘proq ijtimoiy kurashchi va xalqparvar arbob sifatida gavdalantirgan bo‘lsa, Isajon Sulton mustaqillik davri tafakkuriga tayanib, qahramonning ma’naviy-falsafiy olamiga, ichki erkinligi va ijodiy yakkalanishiga ko‘proq urg‘u beradi. Bu farq ikki davrning adabiy-estetik tafakkuridagi o‘ziga xosligini aniq namoyon etadi.

Kompozitsiya nuqtayi nazaridan ham ikki asar bir-biridan farq qiladi: Oybek romani keng qamrovli, epik uslubda, ko‘p qahramonli ijtimoiy manzara tarzida qurilgan bo‘lsa, Isajon Sulton romani ko‘proq qahramon ichki olamiga qaratilgan, kamroq qahramonli, ammo psixologik jihatdan ancha zich uslubda bitilgan. Bu farq bir tomondan har ikki

[7]Isomiddinov Z. Ikki ayol // Tafakkur. – 2007. – Toshkent. – 4-son. – B. 47.

[8]Umaraliyeva D.S. Navoiy obrazi (Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” va Oybekning “Navoiy” romani misolida) // SCHOLAR. – 2024. – Vol. 2, No. 3. – B. 122–125.

adibning shaxsiy badiiy uslubidan, ikkinchi tomondan yaratilgan davrning adabiy-estetik talablaridan kelib chiqadi.

Shunga qaramay, ikki asarni bog‘lab turuvchi umumiy jihat ham bor: har ikki muallif ham Navoiyni oddiy tarixiy shaxs sifatida emas, balki milliy ma’naviyat va til-adabiyot taraqqiyotining ramzi sifatida talqin qiladi. Bu esa Navoiy obrazi o‘zbek badiiy tafakkurida barqaror, davrlar osha qayta-qayta talqin etilib keluvchi arxetipik xususiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

1-jadval. Oybek va Isajon Sulton romanlarining qiyosiy tavsifi

Mezon	Oybek. "Navoiy"	Isajon Sulton. "Alisher Navoiy"
Yaratilgan davr	Sho‘ro davri	Mustaqillik davri
Talqin yo‘nalishi	Ijtimoiy kurashchi, xalqparvar arbob	Ma’naviy-falsafiy olam, ichki erkinlik
Kompozitsion tuzilish	37 bobdan iborat, epik qurilma	4 qism, “Xazoyin ul-maoniy” nomlariga hamohang
Diqqat markazi	Ijtimoiy manzara, ko‘p qahramonlilik	Ichki dunyo, psixologik chuqurlik
Badiiy uslub	Keng qamrovli, epik uslub	Kamerali, psixologik jihatdan zich uslub

5. Romanning syujet-kompozitsion tuzilishi va badiiy timsollar tizimi

Tarixiy shaxs talqinining badiiy natijadorligi ko‘p jihatdan asar qurilishiga ham bog‘liq. Kompozitsiya jihatidan ikki roman keskin farq qiladi: Oybek asari qariyb qirq bobdan (37 bob) iborat bo‘lsa, Isajon Sulton ancha ixcham, atigi to‘rt qismli tuzilmani tanlagan. Bu raqam tasodifiy emas — har bir qism Navoiyning o‘zi tuzgan “Xazoyin ul-maoniy” devonlar majmuasidagi nomlarga mos ravishda qo‘yilgan. Bunday kompozitsion yechim yozuvchining shaklni mazmunga bo‘ysundira olish mahoratidan hamda Navoiy merosiga chuqur hurmatidan dalolat beradi.[9]

Diqqatga molik yana bir jihat shundaki, asar Allohga bag‘ishlangan muqaddima bilan boshlanadi, bu esa mumtoz Sharq adabiyotidagi hamd-na’t an’anasini yodga soladi. Muallif shu tarzda zamonaviy nasrni klassik meros bilan bog‘lab, Navoiy siymosini nafaqat tarixiy shaxs, balki ma’naviy-diniy jihatdan ham talqin etish imkoniyatini yaratadi; oqibatda Navoiyning o‘zi ijodida qo‘llagan an’anaviy shakl endi unga bag‘ishlangan zamonaviy asarning tarkibiy qismiga aylanadi.

Badiiy timsollar orasida alohida o‘rin tutgan yana bir unsur — kometani ifodalovchi “Dumli yulduz” obrazidir. Bu ramz voqealar davomida bir necha bor namoyon bo‘lib, har safar qahramonning kelajakda erishadigan yuksak mavqeidan darak beruvchi bashorat vazifasini o‘taydi. Bunday takrorlanuvchi ramziy detal butun syujetni yagona ipga tizib, bosh qahramonning bolalikdan keksalikkacha bo‘lgan hayot yo‘lini yaxlit taqdir chizig‘iga aylantiradi.

Joy nomlarini qo‘llashda ham muallif o‘ziga xos yo‘l tutadi: Hirot shahri asar sahifalarida xalq tilida ishlatilgan “Hiriy” nomi bilan tilga olinadi — bu shaharga nisbatan yaqin va samimiy munosabatni ifodalash uchun tanlangan uslubiy vositadir. Shu tarzda yozuvchi nafaqat bosh qahramonni, balki uning yashagan makonini ham qadrli badiiy obrazga aylantiradi.

[9]Davronova S.A. Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romani syujet va kompozitsiyasi // Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o‘qitishning psixologik-pedagogik jihatlari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – 2023. – B. 284–289.

Kompozitsiya jihatidan romanda ekspozitsiya (bolalik, oila, ustozlar bilan munosabatlar), voqealar rivoji (Husayn Boyqaro bilan do‘stlik, ijodiy faoliyat, siyosiy jarayonlar) va nisbatan ochiq, ramziy yakun uyg‘un tarzda birlashtirilgan, bu esa tarixiy shaxsning nafaqat tashqi taqdirini, balki ichki ma’naviy o‘zgarishlarini ham izchil kuzatish imkonini beradi. Natijada bunday syujet-kompozitsion yechim tarixiy shaxs talqinini yuzaki bayondan farqli o‘laroq chuqur badiiy-falsafiy hodisaga aylantiradi.

MUHOKAMA

Tahlil natijalari ko‘rsatadiki, zamonaviy o‘zbek romanchiligida tarixiy shaxsni badiiy talqin qilish ikki asosiy tamoyilga asoslanadi: birinchisi — tarixiy haqiqatga hurmat, ya’ni yozuvchi hujjatlashtirilgan faktlardan chetga chiqmaslikka harakat qiladi; ikkinchisi — badiiy erkinlik, ya’ni muallif tarixiy shaxsning ichki dunyosidagi aks etmagan kechinmalarni o‘z tasavvuri bilan to‘ldiradi. G. Murodov ta’kidlaganidek, tarixiy asar muallifi faqat qo‘lidagi faktik materiallar bilan cheklanib qolmasligi kerak, chunki quruq faktlar orqali tarixiy mavzuda to‘laqonli asar yaratib bo‘lmaydi. Isajon Sulton romani aynan mana shu ikki tamoyil o‘rtasida muvozanat topgan asar sifatida baholanishi mumkin.[10]

Shu bilan birga ta’kidlash joizki, tarixiy shaxsning badiiy talqini har doim o‘sha davr mafkurasi va badiiy didi bilan uzviy bog‘liq holda vujudga keladi. Oybek va Isajon Sulton romanlarining qiyosi buni yaqqol isbotlaydi: bir xil tarixiy shaxs turli davrlarda har xil talqin etiladi, ammo bu talqinlarning hammasi o‘sha shaxsning ma’naviy ulug‘vorligini turli qirralari orqali namoyon etishga xizmat qiladi.

O‘zbek adabiyotshunosligida nasrda tarixiy mavzuning o‘rni va tarixiy voqelikni badiiy talqin etish masalalari bir necha o‘n yilliklardan buyon izchil o‘rganib kelinmoqda; bu tadqiqotlar tarixiy asarda haqiqat bilan badiiy to‘qima nisbatini belgilaydigan barqaror nazariy mezonlarni shakllantirgan. Isajon Sulton romani ana shu uzoq davom etgan ilmiy an’ana kontekstida, ayniqsa psixologik tahlil usulining kuchayib borishi nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi.[11]

Tadqiqot natijalari shuningdek zamonaviy o‘zbek tarixiy romanchiligida psixologik tahlil usulining tobora kuchayib borayotganini ko‘rsatadi: bugungi yozuvchilar tarixiy voqealarning tashqi bayonidan ko‘ra, qahramon ichki olamining rivoji va ma’naviy izlanishlarini tasvirlashga ko‘proq e’tibor qaratmoqda. Bu tendensiya zamonaviy o‘zbek romanchiligida badiiy psixologizm mezonlari kengayib borayotgani haqidagi kuzatishlarga ham mos keladi.[12]

Tarixiy voqelikni badiiy talqin etish masalasiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda qayd etilganidek, tarixiy asarning qadr-qimmati nafaqat faktlarga sodiq qolishida, balki o‘sha faktlar ortidagi insoniy mohiyatni ochib bera olishida namoyon bo‘ladi. Isajon Sulton romani, xususan Navoiy va Gavharshodbegim kabi obrazlarni talqin qilishda, aynan shu tamoyilga amal qilib, tarixiy voqelikni insoniy taqdir orqali his qildirishga erishgan.[13]

Bunday tendensiyaning vujudga kelishida bir qancha omillarni ko‘rsatish mumkin. Birinchidan, mustaqillik yillarida milliy tarixga, xususan buyuk ajdodlar merosiga qiziqishning ortishi ijodkorlarni tarixiy shaxslarga murojaat etishga undadi. Ikkinchidan, jahon adabiyotidagi psixologik roman tajribasining o‘zbek adabiyotshunosligida keng tadqiq etilishi milliy tarixiy romanchilikka ham ta’sir ko‘rsatdi. Uchinchidan, bugungi o‘quvchining tarixni quruq faktlar orqali emas, balki jonli inson taqdiri orqali idrok etishga bo‘lgan intilishi yozuvchilarni psixologik chuqurlikka yo‘naltirdi.

---

[10]Murodov G‘. Badiiy asarda tarixiy va to‘qima obraz // O‘zbek tili va adabiyoti. – 1985. – №2. – B. 54.

[11]Karimov G‘. Prozamizda tarixiy tematika // Sharq yulduzi. – 1979. – №3. – B. 200.

[12]Botirova Sh. Badiiy psixologizm kriteriylari va zamonaviy o‘zbek romanchiligi // Tafakkur ziyosi. – 2020. – №2. – B. 146.

[13]Zayniddinova A. Tarixiy voqelikning badiiy talqini // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2005. – №3. – B. 91.

Shu nuqtayi nazardan Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romanini zamonaviy o‘zbek tarixiy romanchiligidagi umumiy tendensiyaning yorqin namoyon bo‘lishi sifatida baholash mumkin. Roman tarixiy shaxsni na sun’iy ideallashtirish, na noo‘rin zamonaviylashtirish orqali emas, balki muvozanatli badiiy-falsafiy tahlil vositasida talqin etadi, bu esa uni o‘zbek tarixiy romanchiligi taraqqiyotidagi muhim bosqich sifatida belgilash imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romani zamonaviy o‘zbek romanchiligida tarixiy shaxsni badiiy talqin etishning yorqin namunasi bo‘la oladi. Yozuvchi tarixiy manbalarga suyangan holda, Navoiy siymosini psixologik teranlik, falsafiy mulohaza va ma’naviy-axloqiy izlanishlar orqali qaytadan yaratadi. Roman nafaqat bosh qahramonni, balki Gavharshodbegim kabi ikkinchi darajali obrazlarni ham chuqur badiiy talqin etib, asarga ko‘p ovozlilik xususiyatini baxsh etadi. Bundan tashqari, romanning o‘ziga xos syujet-kompozitsion qurilishi — to‘rt qismning Navoiy devonlari nomlariga hamohangligi, “Dumli yulduz” ramzi, “Hiriy” nomlanishi kabi badiiy vositalar — tarixiy shaxs talqinini shakl darajasida ham mazmunga bo‘ysundirilgan yaxlit tizimga aylantiradi.

Oybek romani bilan o‘tkazilgan qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatdiki, tarixiy shaxs talqini doimo yaratilgan davr tafakkuri bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi: mustaqillik davri adabiyoti tarixiy shaxsga mafkuraviy emas, balki ma’naviy-falsafiy nuqtayi nazardan yondashadi. Bu — zamonaviy o‘zbek romanchiligining umumiy rivojlanish yo‘nalishini belgilovchi muhim xususiyat bo‘lib, kelgusida boshqa tarixiy-badiiy asarlar misolida ham chuqurroq tadqiq etilishi mumkin.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundan iboratki, u zamonaviy o‘zbek romanchiligida tarixiy shaxs talqini tamoyillarini tizimga solish borasidagi ilmiy bilimlarni boyitadi. Amaliy ahamiyati esa olingan natijalardan oliy ta’lim muassasalarida “O‘zbek adabiyoti tarixi” va “Adabiyot nazariyasi” fanlaridan ma’ruza hamda amaliy mashg‘ulotlar tayyorlashda, shuningdek tarixiy romanchilik bo‘yicha keyingi tadqiqotlarda manba sifatida foydalanish mumkinligidadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Isajon Sulton. Alisher Navoiy. Roman. – Toshkent: Adabiyot, 2021.
2. Umaraliyeva D.S. Navoiy obrazi (Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” va Oybekning “Navoiy” romani misolida) // SCHOLAR. – 2024. – Vol. 2, No. 3. – B. 122–125.
3. Shomurotova Ch.R. Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romanida Gavharshodbegim obrazi // “Izlanish samaralari”: №9 mavzusidagi respublika an’anaviy ilmiy-nazariy anjumani materiallari. – 233–237-betlar.
4. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
5. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2002.
6. Davronova S.A. Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romani syujet va kompozitsiyasi // Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensiv o‘qitishning psixologik-pedagogik jihatlari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – 2023. – B. 284–289.
7. Murodov G‘. Badiiy asarda tarixiy va to‘qima obraz // O‘zbek tili va adabiyoti. – 1985. – №2. – B. 54.
8. Isomiddinov Z. Ikki ayol // Tafakkur. – 2007. – Toshkent. – 4-son. – B. 47.
9. Botirova Sh. Badiiy psixologizm kriteriylari va zamonaviy o‘zbek romanchiligi // Tafakkur ziyosi. – 2020. – №2. – B. 146.
10. Karimov G‘. Prozamizda tarixiy tematika // Sharq yulduzi. – 1979. – №3. – B. 200.
11. Zayniddinova A. Tarixiy voqelikning badiiy talqini // O‘zbek tili va adabiyoti. – 2005. – №3. – B. 91.